

ISSN : 1300 - 3542

DİL

DERGİSİ

Language Journal

Sayı: 117 Kasım - Aralık 2002

Muna Yüceol ÖZEZEN

Salim KÜÇÜK

Muhlise Coşkun ÖGEYİK

Oktay YİVLİ

Meltem AKTAŞ

Sena TULPAR

Hüseyin ATABAŞ

Z. Canan KARABABA

Birsen KARACA

Fazlı ÇOBAN

Tayyar ÇAVUŞ

DOĞAL RİTM VE EZGİLERİN ŞİİRE YANSIMASI

Oktay YİVLİ*

Şiiri düz yazıdan ayıran iki temel nitelikten birisi *anlatım*, öteki *ezgidir*. Düz yazı yalınkat iken şiir; imgeler, tasarımlar ve çağrışımlar aracılığıyla çok anlamlı bir yapıya kavuşur. Düz yazıda ezginin varlığı aranmazken şiirde anlamı *ezgili*, *ritimli* biçimde sunmak neredeyse birincil bir koşuldur.

Klâsik şiirimiz ve halk şiirimiz *uyak*, *redif* ve *ölçüyle* *ezgi* ve ritim oluşturuyordu. İki ayrı gelenek içinde ölçünün ve uyağın egemenliğine boyun eğen şiir ve şairler olduğu gibi, ölçünün ve uyağın kaba, mekanik sesini anlamla örterek yükselmiş şiir ve şairler de vardır.

Bu bakımdan geleneksel şiir anlayışımızda ölçü ve uyak, uyum oluşturmada hem kolay, hem zor iki ritm aracıdır. Uyağın içinde saklı olan tuzak, uyak için anlamın aşırı derecede zorlanmasıdır. Oysa uyaktan beklenen yapay değil, rastlantısal bir uyumdur. O, tümcenin doğasına zarar vermemelidir.

Uyakta bulunan bubi tuzağı ölçü için de geçerlidir. Ritm yaratmak için kendisine başvuru olan ölçü, anlamın ve sözün önüne geçerse iğdiş edilmiş, güdük bir şiir ortaya çıkar. Kulağı tırmalayan, tekdüze sesler, çağrışımı ayaklar altına alır.

Çağdaş Türk şiiri, bu geleneksel iki ritm aracından uzaklaşarak şiiri oluşturmuştu. Yeni şiir geleneğimiz içinde yazılmış bir şiiri okuduğumuzda, pekâlâ bir ezgi duyuyoruz. Ölçü, uyak ve redif bile kullanılmadan bu armoni nasıl sağlanıyor?

Serbest koşukla yazan şairler üzerinde epeydir düşünüyordum. Özellikle yeni şiirin bayraktarı Orhan Veli Kanık'ın şiirlerindeki ezgi, beni oldum olası şaşırtıyordu. O, ölçüden, uyaktan ve imgeden büyük ölçüde uzak durarak şiirinin ezgisini nasıl oluşturmuştu? Orhan Veli'nin başka bir özelliği de yeni kuşaklarca iyi tanınan, çok okunan bir şair olmasıdır. Çağdaş Türk şiiri içinde onun kadar güçlü pek çok şair olmakla birlikte niçin o daha çok sevilmiştir?

---

* Anadolu Üniversitesi

Bu olgu, ayrı bir inceleme ve yazı konusudur. Buna karşın yine de bu konuda birkaç söz söylemek isterim. Orhan Veli'yi yeni kuşaklara bu denli sevdiren onun biçemidir. Sıcak, insanın içini saran bir söylemi vardır. Şiirlerindeki halk söyleyişleri ve deyimler, yeğlediği konuşma dili, günlük yaşantıdan taşıdığı izlenimler ve yalın anlatımı onun çok sevilip anlaşılmasındaki önemli yapı taşlarıdır.

Birçok şiirini defalarca okuduğum hâlde Orhan Veli'de ilk kez yeni bir şey fark ettim. Şairin, göğü ilk kez gördüğü/fark ettiği "*Bir uçurtma yaptım, telli duvaklı / Kuyruğu ebemkuşağı renginde / Bir salıverdim gökyüzüne / Gökyüzünü gördüm*" dizelerindeki şaşkınlık durumu bende de oluştu.

"*Yükselip alçalan göğsü deniz gibiydi*"¹ dizesiydi fark ettiğim. Bu dizedeki doğal ritmi ilk kez duyuyordum. Doğadaki bir ritmi, şairin nasıl ustaca şiirine aktararak ezgiyi oluşturduğunu gördüm.

Denizde rüzgârla, gel gitlerle dalgaların oluşturduğu alçalış ve yükselişlerin ritmi, *deniz kızının göğsüne taşınmış*. Kadın göğsü biçimsel olarak yükseklik ve alçaklıklardan oluşur. Bu bakımdan dalgaların inişli çıkışlı kıvrımlı çizgisini anımsatır. Belleğimize yansıyan bu çizgi, resim gibi durağan değildir; soluk alış verişlerle denizin eylemini yineler. Bu iki farklı ritm özdeşleştirilerek şiire taşınmıştır. Böylece Orhan Veli şiirinde; uyaksız, ölçsüz doğal bir ezgiyi oluşturabilmiştir.

Bu saptamam bir rastlantı mıydı, yoksa şair başka şiirlerinde de bu doğal araçtan yararlanmış mıydı? Bir altın arayıcısının dikkati ve heyecanıyla yeniden Orhan Veli'nin "Bütün Şiirleri"ne yöneldim. Bu, inceleyici okumadan sonra "Denizkızı"ndaki bu örneğin tekil olmadığını gördüm. Orhan Veli'de bulunan doğal ezgi ve ritimler iki ana öbek oluşturuyor: Doğanın ezgisi ve günlük yaşamın ritmi.

Çağdaş şiirimizde doğal ezgi ve ritmlerin bir estetik değer oluşuna karşılık gelen bu durum benimsenirse estetik bir araç olarak *aliterasyon (ünsüzuyum) ve asonans (ünlüuyum)*'in yanı sıra şiir incelemelerinde kullanılabilir.

Bu amaçla Orhan Veli'de saptadığım doğal ezgi ve ritmleri anlam ilişkileriyle birlikte aşağıda vermeye çalışacağım.

"*O gece gördüm, onun gözlerinde gördüm*

Gün ne güzel doğarmış meğer açık denizde!"² dizesinde güneşin yavaş yavaş doğuşu, mutlu kadının gözlerindeki artan parlaklıkla özdeşleştirilmiştir. Güneşin, git gide çoğalan ışıyla yeryüzünü aydınlatması gibi kadının gözlerinde de giderek yükselen bir parlaklık görülüyor. Aydınlık ve parlaklık benzer bir ritm oluşturuyor.

Denizin birçok niteliğini bedeninde taşıyan deniz kızı imgesini içinde barındıran

"*Onun saçları öğretti bana dalgayı;*

1. Orhan Veli Kanık B..... Şiirleri, Adam Yayınları, 43 basım, İstanbul 2001, Deniz kızı, s. 124.

2. a.g.e. Deniz Kızı, s. 424.

*Çalkandım durdum rüyalar içinde,*³ dizelerinde, dalganın ritmi saçlara yansıtılmıştır. Saçlar, kıvrım kıvrım biçimi ve esintiyile dağılışıyla dalgalarla özdeş bir salınım ortaya koyuyor.

“Uzaklarda, çok uzaklarda,

*Sucuların hiç durmuyan çingirakları*⁴ dizeleriyle günlük yaşamın ezgisi şiire taşınmıştır. Sucuların “çın çın” oten çingirakları; gerek “çingirak” sözcüğünün çağrışımla, gerekse “ç” ve “ç” aliterasyonu ile şiire yansıtılmıştır. “Uzak” sözcüğü, sesin belli belirsiz oluşunu, yani tınısını; “durmuyan” sözcüğü sesin sürekliliğini, yani ritmin düzenliliğini gösteriyor.

Kuşların bölük bölük geçişi ve kesintili ötüşlerindeki ritim.

“Kuşlar geçiyor, derken;

*Yükseklerden, sürü sürü, çığlık çığlık*⁵ dizelerindeki sözlerin, ancak beş çırpıda söylenebilmesi ve “sürü sürü”, “çığlık çığlık” ikilemeleriyle karşılanmıştır. Buradaki “s”, “ş”, ve “ç” aliterasyonu, kuşların gökyüzünden geçişi sırasında oluşan sesin tonunu veriyor.

*“Çekiç sesleri geliyor doklardan*⁶ dizesinde, günlük yaşamın sesleri duyuluyor. “Dok” sözcüğü ve “-yor” eki, çekiçlerin tok sesini, tonunu kulağımızda uyandırıyor.

“Dinmiş lodoların uğultusu içinde,

*İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı*⁷ dizelerinde, kesilen rüzgârın sesi, bir bakıma sessizliğin ezgisi çağrışım yoluyla ve “s”, “ş”, “ğ” aliterasyonu ile duyuruluyor. Uğultu, boğuk ve anlaşılmasız bir sesle insanda olağan dışı duygular uyandırır. “Uğultu” ile “dinmiş lodos” karşıtlık oluşturuyor. Burada uğultu çağrışımla uyandırılmış bir tasarımdır.

Kuşun kanat çırparken çıkardığı ses ve aceleci devinim,

*“Bir kuş çırpınıyor eteklerinde*⁸ dizesiyle kadının eteklerine yansıyor. Eteğin esintiyile dalgalanışı, uçuşmasıyla ortaya çıkan belli belirsiz ses; kanat sesiyle özdeşir.

Bir bakıma “Bin Bir Gece Masalları” için bir dekor oluşturan

*“Beyaz bir ay doğuyor fıstıkların arkasından*⁹ dizesinde, ayın âdeta yeryüzüne, ağaçlara sürtünerek yükselirken çıkardığı hisırtı, “fıstık” sözcüğüyle duyuruluyor. “f” asonansı ile “f”, “s”, “t”, “ğ” sesleri bu izlenimi güçlendiriyor.

3. a.g.e. Deniz Kızı, s. 424.

4. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 101.

5. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 101.

6. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 101.

7. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 101.

8. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 102.

9. a.g.e. İstanbul’u Dinliyorum, s. 102.

“Yolum asfalt,
Yolum toprak,
Yolum meydan

Yolum gökyüzü”¹⁰ dizelerinde, yolun o bitip tükenmez uzunluğu, tekdüze ritmi “yol” sözcüklerinin yinelenmesiyle yansıtılmıştır. Hareket eden bir ulaşım aracının camından izlenen görüntünün her an değişmesi gibi, “asfalt, toprak, meydan, gökyüzü” sözcükleri başka başka resimler oluşturuyor. Böylece “yol”un çizgisel ritmi zenginleşen bir ezgiye dönüşüyor.

Sözcüklerin kesik kesik dizilmesiyle

“Aşk, yağmuru,
Tramvay sesini,

Otelciyi...”¹¹ dizelerinde yağmurun sesi başarıyla verilmiştir. Sözcükler arasında sık sık durmanın yanı sıra her üç dizenin de kısa oluşu, damlaların ritmini daha kolay duymamızı sağlıyor. Bilindiği üzere benzer bir ritim, Tevfik Fikret’in “Yağmur” şiirinde aruz ölçüsüyle oluşturulmuştur.

Evrene dikkatle baktığımız zaman “damlar”, “bacalar” gibi durağan nesnelere bile bir canlılık edimi görülür.

“Dinle bakalım, işitebilir misin
Türküsunü damların, bacaların
Yahut da karıncaların buğday taşdıklarını

Yuvalarına?”¹² dizelerinde yaşamın sessizliği, dinginliği; damların, bacaların duruşu ve karıncaların ağır ritmiyle veriliyor.

“Ağlasam sesimi duyar mısınız,
Mısrararımda;
Dokunabilir misiniz,

Gözyaşlarıma, ellerinizle?”¹³ dizelerinde “s” ve “z” (aliterasyonuyla ağlayış ve gözyaşının sessiz dökülüşleri anlatılıyor, “s” ve “z” sürekli ünsüzlerin çıkardığı sesle ağlama sesi arasında yatay bir ilgi kurulmuştur.

“Tak takıştır,

Sür sürüşür”¹⁴ dizeleriyle günlük yaşamın içinde bir kadının hızla hazırlanıp evden çıkışındaki aceleci tavır ve ritim verilmiştir. Bu acelecilik, eylemlerin üst üste yinelenmesiyle yansıtılmıştır.

10. a.g.e. Veda, s. 203.

11. a.g.e. Veda, s. 203.

12. a.g.e. Sabaha Kadar, s. 50.

13. a.g.e. Anlatamıyorum, s. 55.

14. a.g.e. Söz, s. 59.

“Yaylının atları şingir mıngır”¹⁵ dizesinde at arabasının ağır aksak gidişi ve çıkardığı gıcırıltılı sesler, “şingir mıngır” ikilemesiyle ve sözcüklerin çağrışım değerleriyle verilmiştir.

Kalan ve giden insanları birbirinden ayıran tren sesi,

“Bir tren sesi duymayagöreyim,

İki gözüm,

İki çeşme,”¹⁶ dizelerinde, hüüzün duygusu oluşturarak gözyaşlarına yansımıştır.

Burada tren sesiyle ağlama arasında yatay bir kesişme vardır.

“Çatanalar, mavnalar, kayıklar,

Limanda sıra bekliyen gemilerin arasında

İnsanlar hayat mücadelesinde;

Adamlar, kadınlar, çocuklar;

Ellerinde yemek çıkınları,

Rejiye giden işçi kızlar.”¹⁷ dizelerinde, limanda bekleyen gemiler yaşamın çeşitli nedenlerle kesintiye uğramasını -belki de hece ölçüsündeki durağın işlevini, işlerine giden insanlar yaşamın ritmini duyuruyor. Bu bentte günlük yaşamın akışı başarıyla verilmiştir.

Rüzgârın durmadan devinen akışkan ritmi,

“Şimal rüzgârları gelecek uzaktan,

O yolcu, biz yolcu,

Şimal rüzgârıyla öpüşeceğiz.”¹⁸ de “yolcu” sözcüğüyle saptanmıştır. “Yolcu” ile “rüzgâr” edimi arasında yatay bir ilişki vardır. Rüzgârın tenimize değip geçişiyle yarattığı ezgi, “öpüşme”nin dudağımızda bıraktığı sıcak ve ıslak duyguyla karşılanmıştır.

“Duyduğum yoktu ne vakittir

Güvercin sesi, kumru sesi, pencerede;

İçime gene

Yolculuk mu düştü, nedir?

15. a.g.e. Yolculuk, s. 65.

16. a.g.e. Tren Sesi, s. 67.

17. a.g.e. Yol Türküleri, s. 75.

18. a.g.e. Yol Türküleri, s. 79.

*Nedir bu yosun kokusu,
Martıların gürültüsü havalarda;
Nedir?*

Yolculuk olmalı, yolculuk."¹⁹ "Kumrulu Şiir" in tamamında Orhan Veli, kuşların kanat sesleri ile yolculuğa hazırlanışın ritmi arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur. Kuşların kanat çırpışları ile gürültüsü ile yolculuğa hazırlanış, özdeş bir tını oluşturuyor. "Güvercin, kumru, martı" sözcüklerinin yanı sıra "yolculuk" sözcüğünün sık yinelenmesi ritmi oluşturan araçlardır.

*"Neydi o deli gibi gidişimiz,
Bembeyaz köpüklerle, açıklara!"*²⁰ dizelerinde, "ş" ve "ç" sesleriyle köpüğün ezgisi çağrıştırmıştır. Köpüğün uçuculuğu, özgürlüğü "deli gibi gidiş" ve "açıklara" sözcükleriyle güçlendirilmiştir.

*"Biz memurlar,
Saat dokuzda, saat on ikide, saat beşte,
Biz bizyizdir caddelerde,
Böyle yazmış yazımızı Ulu Tanrı;
Ya paydos zilini bekleriz,
Ya aybaşını,"*²¹ "Zilli Şiir" bütünüyle günlük yaşamın akışını, ritmini başarıyla duyuruyor. Şiirde geçen "dokuz, on iki, beş" gibi saat başlarında ve "aybaşı"nda çalan bir zilin sesini duyar gibiyiz. Saat başları ritmi, zil sesi ezgiyi oluşturuyor.

*"Uyandım baktım ki bir sabah.
Güneş vurmuş içime;
Kuşlara, yapraklara dönmüşüm,
Pır pır eder durur, bahar rüzgârında.
Kuşlara, yapraklara dönmüşüm;
Cümle âzâm isyanda;
Kuşlara, yapraklara dönmüşüm;
Kuşlara,
Yapraklara,"*²² "Pırpırlı Şiir" in tüm dizelerinde yaprakların hisyansı, kuş kanatlarının "pır pır" eden sesleri duyuluyor. Bu orkestrasyonun oluşumunda "kuşlar" ve

19. a.g.e. Kumrulu Şiir, s. 86.

20. a.g.e. Denizi Özliyenler İçin, s. 82.

21. a.g.e. Zilli Şiir, s. 90.

22. a.g.e. Pırpırlı Şiir, s. 90.

“yapraklar” sözcüklerinin üçer kez yinelenmesiyle birlikte “ş” ve “r” aliterasyonunun da katkısı vardır.

*“Biri bir koca görür rüyasında;
Yüz lira maaşlı kibar bir adam.
Eylenir şehire taşınırlar.
Mektuplar gelir adreslerine:
Şen Yuva apartmanı, bodrum katı,
Kutu gibi bir dairede otururlar.
Ne çamaşıra gidilir artık, ne cam silmeye;
Bulaşıkça kendi bulaşıkları.
Çocukları olur, nur topu gibi;
Elden düşme bir araba satın alınır.
Kızılay Bahçesi’ne gidilir sabahları;
Kumda oynasın diye küçük Yılmaz.*

*Kibar çocuklar gibi.”*²³ bendi, kurulan bir düşün öykülemidir. Evlenmek, şehre taşınmak, bulaşık, yıkamak, çocuğun doğuşu, araba satın almak, bahçeye gitmek gibi bir yaşamın düzenli gelişimi verilerek yaşamın akışının ritmi şiire yansıtılmıştır.

*“Gün olur, alır başımı giderim,
Denizden yeni çıkmış ağların kokusunda
Şu ada senin, bu ada benim,
Yelkovan kuşlarının peşi sıra.
Dünyalar vardır, düşünemezsiniz;
Çiçekler gürültüyle açar;
Gürültüyle çıkar duman topraktan.*

*Hele martılar, hele martılar;
Her bir tüylerinde ayrı telâş!..*

*Gün olur, başıma kadar mavi;
Gün olur, başıma kadar güneş;*

23. a.g.e. Altındağ, s. 95.

*Gün olur, deli gibi...*²⁴ “Gün Olur” şiiri bütünüyle ezgi yüklü bir havayı yansıtır. İlk bölümde, kuşların rastgele uçuşlarını andırır biçimde plânsız bir yolculuktan söz ediliyor. Burada yola çıkacak kişinin belli bir rotası yoktur. Çağrışımlar onun yolunu belirleyecektir. Kuşlar ve birinci kişi, özgür bir devinimle örtüşüyor. İkinci bölümde çiçeklerin açışı, dumanın topraktan çıkışı sessiz bir gürültü oluşturuyor. Martıların aceleyle kanat çırpışı “telâş” sözcüğünün çağrışımıyla karşılanmıştır. “Telâş” sözcüğünün çağrışımı, son bölümde “baş” ve “güneş” sözcüklerindeki “ş” aliterasyonu ile devam ettirilmiştir.

“Kürekleri tutmanın şehveti avuçlarında.

İçinde bir iş görmenin saadeti,

Gideceksin;

*Gideceksin ırıpların çalkantısında.*²⁵ dizelerinde küreklerle yüzdürülen kayığın suyu üzerinde ilerleyişi duyuruluyor. “Gideceksin” sözcüğünün yinelenişi küreklerin devinimini yansıtırken “çalkantı” sözcüğü denizin ezgisini veriyor.

“Ağları silkeledikçe

*Deniz gelecek eline pul pul*²⁶ dizelerinde balıkların çırpınışları ile ağların silkelmesi arasında kurulan yatay ritim vardır. “Pul pul” ikilemesi balıklar ve dalgalar üzerindeki benzer ışık oyununu canlandırıyor.

“Bir kıyamettir kopacak ufuklarda.

*Deniz kızları mı dersin, kuşlar mı dersin*²⁷ dizelerinde kuşların, denizin, dalgaların uyandırdığı gürültülü, patırtılı sesler “kıyamet” sözcüğü ile karşılanmıştır.

“Karşı damda bir güneş parçası,

*İçimde kuş cıvıltıları, şarkılar*²⁸ dizelerinde kuşların kanat sesleri, “cıvıltılar” ve “şarkılar” sözcüklerinin çağrışımının yanı sıra “ş” aliterasyonu ile verilmiştir.

“Bilmezler yalnız yaşamıyanlar,

Nasıl korku verir sessizlik insana;

*İnsan nasıl konuşur kendisiyle*²⁹ dizelerinde sessizlik, “korku” ve “kendi kendine konuşma” kavramlarıyla verilmiştir. “z” ve “s” aliterasyonları oluşturulan kompozisyona katkıda bulunuyor.

24. a.g.e. Gün Ölme, s. 99.

25. a.g.e. Hürriyete Doğru s. 103.

26. a.g.e. Hürriyete Doğru s. 103.

27. a.g.e. Hürriyete Doğru s. 103.

28. a.g.e. Baharın İlk Sabahları, s. 102.

29. a.g.e. Yalnızlık Şiiri, s. 108.

“Bir duyma da gürültüsünü

*Dallarda çıtırdayarak açılan fıstıkların”*³⁰ dizelerinde, doğanın sesleri “gürültü” ve “çıtırdayarak” sözcüklerinin çağrışımına ek olarak “ı” asonansı ve “ç” ve “t” aliterasyonlarıyla verilmiştir.

Eşeğim yürüyüş ritmi

“Şu dünyada varım yoğum:

Karım, eşeğim, oğlum.

*Deh, eşeğim, deh!”*³¹ dizelerinde, üç çarpıda söylenen sözcüklerle yansıtılmıştır. “Deh, eşeğim, deh!” dizesi, “Sucunun Türküsü” şiirinin bütününe yayılarak bu ritm devam ettirilmiştir.

“Ne hoş, ey güzel Tanrım, ne hoş

Maviliklerde sefer etmek!

Bu sahilden çözülp gitmek

*Düşünceler gibi başıboş.”*³² dördlüğünde “o” asonansı ve “ş” aliterasyonuyla dalgaların özgür akışı verilmiştir. Bu kendi başına akış; “sefer etmek”, “çözülmek” ve “başıboş” sözcükleriyle güçlendirilmiştir.

“Versem kendimi bütün bütün

Bir yelkenli olup engine;

Kansam bir an güzelliğine

*Kuşlar gibi serseri ömrün.”*³³ dördlüğünde kuşların gökyüzündeki, yelkenlinin denizdeki süzülüş ritmi örtüştürülmüştür.

“Toprak kımıldıyor yavaş yavaş,

*Gün doğuyor şehrin üzerine”*³⁴ dizelerinde “ş” aliterasyonuyla kımıldanış ve güneşin doğuşunun ezgisi verilmiştir. “Kımıldıyor”, “yavaş yavaş” ve “gün doğuyor” sözleri günün akışını veriyor.

30. a.g.e. Bir Duyma Da Gör, s. 109.

31. a.g.e. Suçumun Türküsü, s. 117.

32. a.g.e. Aşsam Rüzgâra, s. 153.

33. a.g.e. Aşsam Rüzgâra, s. 154.

34. a.g.e. Gün Doğuyor, s. 157.